

“Ελλάδα και Ευρώπη μετά την Κρίση”

Κεντρική Ομιλία

*της 2^{ης} Ετήσιας Συνόδου για το Μέλλον της Ευρώπης
του Κέντρου Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Harvard
που οργανώθηκε*

στις 22-23 Σεπτεμβρίου 2015 στο Cambridge, Massachusetts των ΗΠΑ

και παρουσιάστηκε από τον

Γκίκα Α. Χαρδούβελη

*Καθηγητή στο Τμήμα Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Πειραιώς
και πρώην Υπουργό Οικονομικών της Ελλάδος*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κυρίες και κύριοι, η ομιλία επικεντρώνεται σε δύο κύρια ερωτήματα:

- 1) Θα μπορέσει η Ευρωζώνη να ξεπεράσει την επόμενη κρίση;**
- 2) Θα είναι η Ελλάδα μέλος της Ευρωζώνης την επόμενη δεκαετία;**

Οι δύο ερωτήσεις συνδέονται μεταξύ τους, αφού η ελληνική κρίση έφερε στην επιφάνεια τις ρωγμές στην αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης και ώθησε τους Ευρωπαίους πολιτικούς να επουλώσουν ορισμένες από αυτές. Ακόμα και σήμερα, η συνεχιζόμενη ελληνική κρίση και ο τρόπος διαχείρισής της συνεχίζει να επηρεάζει την ευρωπαϊκή πολιτική σχετικά με την αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης. Το ερώτημα της παραμονής της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και με ποιούς όρους, σχετίζεται άμεσα με τη σταθερότητα της Ευρωζώνης. Δεν θα εκπλαγώ, για παράδειγμα, αν η σύγκρουση της Ελλάδος με την Ευρωζώνη τους τελευταίους μήνες ωθήσει τους Ευρωπαίους στο μέλλον να προσπαθήσουν να συμπεριλάβουν ρήτρα αποπομπής μιας «απείθαρχης» χώρας από την Ευρωζώνη, με τελικό στόχο, όχι τη διάλυση της Ευρωζώνης, αλλά τη σταθερότητά της.

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα για τη διατηρησιμότητα της Ευρωζώνης στο μέλλον, αν και συμμαρίζομαι τους προβληματισμούς Αμερικανών οικονομολόγων συναδέλφων μου για το γεγονός ότι η Ευρωζώνη παραμένει μια μη «Βέλτιστη Περιοχή Κοινού Νομίσματος», είμαι περισσότερο αισιόδοξος από αυτούς για τη βιωσιμότητά της. Η αισιοδοξία μου πηγάζει και από την εμπειρία μου με τις πολιτικές διεργασίες στην Ευρώπη. Οι πολιτικοί στην Ευρωζώνη, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια της κρίσης, παρά την αργοπορημένη τους αντίδραση, έδειξαν έμπρακτα ότι προσπάθησαν και την κρίση να περιορίσουν και την αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης να βελτιώσουν, έστω καθυστερημένα και με κόστος την παράταση της κρίσης.

Ως αποτέλεσμα της ελληνικής κρίσης, γίναμε μάρτυρες της πολύ μεγάλης οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα με τρία διαδοχικά μνημόνια συνεργασίας, που είχαν ως στόχο την αποφυγή μιας εγχώριας κρίσης πολύ χειρότερης από αυτήν που έζησε η χώρα. Γίναμε συγχρόνως και μάρτυρες της δημιουργίας του μόνιμου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας καθώς και της συνεχιζόμενης τραπεζικής ενοποίησης, η οποία βρίσκεται στα τελευταία της στάδια. Σήμερα η Ευρωζώνη είναι μια πιο σταθερή νομισματική ένωση από ό,τι ήταν πριν από έξι χρόνια, ενώ οι πολιτικοί της συνεχίζουν να συζητούν και να αναλύουν τρόπους ενίσχυσης αυτής της σταθερότητας. Η Έκθεση των πέντε Προέδρων, που δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2015, περιέχει μια λεπτομερή αναφορά στους στόχους για μια Ευρωζώνη ενοποιημένη πολύ πιο βαθιά τόσο στην οικονομία όσο και την πολιτική. Ως Ευρωπαίος λοιπόν, βλέπω το ποτήρι της νομισματικής ένωσης μισο-γεμάτο, όχι μισο-άδειο. Η ΟΝΕ μπορεί να γίνει μια Βέλτιστη Περιοχή Κοινού Νομίσματος με διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που θα οδηγήσουν σε σύγκλιση στη δομή των οικονομιών, ενώ τότε θα είναι και πολιτικά πιο εύκολη η δημιουργία πλαισίου δημοσιονομικών μεταβιβάσεων.

Στο δεύτερο ερώτημα της παραμονής της Ελλάδας στην Ευρωζώνη την επόμενη δεκαετία, θα αφιερώσω περισσότερο χρόνο στη σημερινή μου ομιλία. Μετά την κορύφωση της κρίσης το περασμένο καλοκαίρι (του 2015), όταν η Ελλάδα βρέθηκε στα πρόθυρα εξόδου από την Ευρωζώνη, αλλά την τελευταία στιγμή επέλεξε να αποδεχτεί τους σκληρούς όρους των δανειστών και να παραμείνει μέλος της, υπάρχει μια διάχυτη πεποίθηση, ακόμα και εφησυχασμός, ανάμεσα στους πολιτικούς, τους πολίτες και τις αγορές, ότι τα μεγαλύτερα ρίσκα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα έχουν ξεπεραστεί και αποτελούν παρελθόν.

Πράγματι, παρά την πλημμύρα ανακριβειών και μύθων που κυριαρχούν στα διεθνή ΜΜΕ για την Ελλάδα, ότι π.χ. είναι μια χώρα αποδιοργανωμένη, που τίποτα δεν λειτουργεί σωστά, με πολίτες τεμπέληδες που ζουν με τα λεφτά των άλλων Ευρωπαίων και δεν πληρώνουν τους φόρους τους, που εξαπάτησε την υπόλοιπη Ευρώπη με λάθος στατιστικά στοιχεία και μπήκε στην ΟΝΕ, που δεν έχει πετύχει τίποτα στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις αλλά διαρκώς ζητά νέα δανεικά, κλπ., η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική. Καμμία εξαπάτηση δεν έγινε για την είσοδό μας στην ΟΝΕ, απλώς τα στατιστικά στοιχεία αναθεωρήθηκαν αυθαίρετα εκ των υστέρων, όπως συνέβη και σε άλλες χώρες. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, οι Έλληνες όχι μόνον δεν είναι τεμπέληδες αλλά είναι οι πιο σκληρά εργαζόμενοι στην ΕΕ, ενώ έχουν αντιμετωπίσει με αξιοθαύμαστη στωικότητα και ωριμότητα μια τεράστια μείωση του βιοτικού τους επιπέδου, την μεγαλύτερη σε αναπτυγμένη και δημοκρατική χώρα κατά την μεταπολεμική περίοδο. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα σε νέες μεταρρυθμίσεις τα τελευταία χρόνια.

Ήδη από το τέλος του 2014, ο κίνδυνος εξόδου από την ΟΝΕ αποτελούσε παρελθόν. Μέσα στο 2015, ορισμένα από τα ρίσκα επανεμφανίστηκαν λόγω της τότε πολιτικής για μια - καθυστερημένη κατά πέντε έτη - σύγκρουση με την Ευρωζώνη, αλλά αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε ήδη αποκαταστήσει τις μεγαλύτερες ανισορροπίες της οικονομίας της, τόσο στα δημοσιονομικά ελλείμματα και τα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών του παρελθόντος, όσο και στους δείκτες ανταγωνιστικότητας ως προς τους μισθούς.

Μετά τη σωρευτική της πτώση κατά 26%, η οικονομική δραστηριότητα το 2014 σταθεροποιήθηκε και αυξήθηκε κατά 0,7%, ενώ η ανεργία ξεκίνησε μια καθοδική πορεία. Το οικονομικό κλίμα βελτιωνόταν διαρκώς μέσα στο 2014, μεγάλες ιδιωτικοποιήσεις ξεκίνησαν να υλοποιούνται, οι 4 συστημικές τράπεζες ανακεφαλαιοποιήθηκαν με χρήματα ιδιωτών, ενώ οι επενδύσεις για πρώτη φορά αυξάνονταν αντί να μειώνονται. Η οικονομία ήταν έτοιμη για ένα μεγάλο άλμα το 2015, με ρυθμούς μεγέθυνσης υψηλότερους του 2,5%, που αναμενόταν να συνεχιστούν και τα επόμενα έτη. Ακόμα και το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν βιώσιμο ως συνέπεια της αναμενόμενης αύξησης του ΑΕΠ, του χαμηλού ύψους των επιτοκίων, της μεγάλης περιόδου λήξης των δανείων, αλλά και της νέας ικανότητας της οικονομίας να παράγει πρωτογενή δημοσιονομικά πλεονάσματα. Επιπλέον, μια ανοικτή γραμμή πίστωσης από τους εταίρους θα διασφάλιζε την απρόσκοπτη έξοδο στις αγορές το 2015.

Στη συνέχεια, η αισιόδοξη αυτή εικόνα αντιστράφηκε πλήρως και μια νέα και αχρείαστη κρίση εμφανίστηκε. Τον Ιανουάριο του 2015, μετά τις εκλογές, η νέα κυβέρνηση πειραματίστηκε με μια πολιτική σύγκρουσης με την Ευρωζώνη. Αυτή δημιούργησε αίσθημα ανασφάλειας στους πολίτες, οι οποίοι απέσυραν σημαντικό μέρος (το 25%) των καταθέσεών τους από τις ελληνικές τράπεζες, ενώ η παραγωγική δραστηριότητα σχεδόν πάγωσε. Η αξιοπιστία της χώρας σταδιακά πλήγηκε, μηδενίζοντας τις νέες ξένες επενδύσεις. Η κυβέρνηση απέφευγε να ολοκληρώσει τις τελευταίες εκκρεμότητες του δεύτερου Μνημονίου, με αποτέλεσμα οι δανειστές να σταματήσουν τη ροή των δανείων, και το κράτος από τον Μάρτιο να αντιμετωπίζει έντονο και διαρκώς επιδεινούμενο πρόβλημα ρευστότητας. Έτσι, αναγκαστικά ακολουθήθηκε μια υφεσιακή δημοσιονομική πολιτική, αφού το Δημόσιο σταμάτησε να πληρώνει τους προμηθευτές του, πάγωσαν τα δημόσια έργα, ενώ ξεκίνησε και ένα σαφάρι ανεύρεσης πόρων από τα κεφάλαια κίνησης των οργανισμών του ευρύτερου Δημόσιου τομέα.

Εν τω μεταξύ το ελληνικό χρηματιστήριο κατέρρευσε, ιδιαίτερα οι τραπεζικές μετοχές. Η αξία των μετοχών που κατείχε το κράτος στις τράπεζες από περίπου 24 δις ευρώ το 2014, είχε πλησιάσει σχεδόν τα 2 δις! Η τεράστια αυτή απώλεια μεγεθύνθηκε στη συνέχεια ακόμα περισσότερο και από την ανάγκη νέας ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών, που είναι αποτέλεσμα μιας νέας αύξησης των

προβληματικών δανείων το 2015. Η διογκούμενη κρίση στην οικονομία και τις τράπεζες σφραγίστηκε με το κλείσιμο των τραπεζών για 3 εβδομάδες τον Ιούλιο και την επιβολή περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων. Οι περιορισμοί αυτοί δυναμιτίζουν την ανάπτυξη και φέρνουν ύφεση στο δεύτερο εξάμηνο του 2015 και το πρώτο εξάμηνο του 2016.

Τελικά, μετά από μια αγωνιώδη πολιτική διαδικασία στη διάρκεια του καλοκαιριού, η οποία συμπεριέλαβε και ένα δημοψήφισμα αμφιβόλου περιεχομένου, η Κυβέρνηση υπέγραψε ένα τρίτο Μνημόνιο Συνεργασίας, το οποίο συνεχίζει την παροχή δανείων για ακόμα 3 χρόνια, με ένα μέγιστο ποσό 86 δις ευρώ. Το νέο Μνημόνιο περιέχει και σημαντικές δεσμεύσεις για συνέχιση της αναδιάρθρωσης του δημόσιου τομέα, του ασφαλιστικού συστήματος, του φορολογικού συστήματος, των αγορών εργασίας, προϊόντων και υπηρεσιών, των ιδιωτικοποιήσεων, κλπ.

Οι περισσότερες από τις διαρθρωτικές αυτές μεταρρυθμίσεις έχουν μακροπρόθεσμο θετικό πρόσημο στην ανάπτυξη αλλά και πολιτικό κόστος. Στο παρελθόν η παρούσα Κυβέρνηση, ως Αντιπολίτευση τότε, είχε απορρίψει αδιακρίτως και με έμφαση τις μεταρρυθμίσεις αυτές στη Βουλή, ενώ στους πρώτους 6 μήνες του 2015 απλώς τις απέφευγε. Συνεπώς, παραμένει αβέβαιο αν θα τις εφαρμόσει πλήρως και με συνέπεια. Οι εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015 ανέδειξαν ως κυβέρνηση τον ίδιο συνασπισμό κομμάτων, ενώ πολύ λίγα νέα πρόσωπα εμφανίστηκαν στο κυβερνητικό προσκήνιο.

Σήμερα το κεντρικό ερώτημα είναι αν η ύφεση του 2015-16 αποτελεί απλώς μια διετή καθυστέρηση στην αναμενόμενη επάνοδο σε θετικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης, ή βρισκόμαστε λίγο πριν από το ξεκίνημα μιας μακράς περιόδου στασιμότητας, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει ακόμα και στην τελική έξοδό μας από την ΟΝΕ με ακόμα πιο οδυνηρές επιπτώσεις στο βιοτικό μας επίπεδο. Η απάντηση δεν είναι ξεκάθαρη, ούτε και οι πιθανότητες των δύο σεναρίων. Η απάντηση για το ποιο σενάριο θα ακολουθήσει η χώρα απαντάει και στο αρχικό ερώτημα της ομιλίας αν η Ελλάδα θα είναι μέλος της Ευρωζώνης την επόμενη δεκαετία.

Μέχρι στιγμής, οι δανειστές έχουν επιδείξει μια σχετική ευελιξία στις δημοσιονομικές απαιτήσεις τους. Έχουν λάβει υπόψη την αρνητική επίδραση της απρόσμενης ύφεσης στα δημοσιονομικά έσοδα και έχουν αποδεχτεί μείωση των στόχων για τα πρωτογενή πλεονάσματα της περιόδου 2015-18. Η χρηματοδότηση αυτής της μείωσης στόχων έχει ήδη ενσωματωθεί στο νέο πακέτο των 86 δις ευρώ. Οι δανειστές εμφανίζονται λιγότερο ευέλικτοι στην άμεση μείωση της παρούσας αξίας του δημόσιου χρέους (δηλαδή παράταση λήξεων, αναβολή πληρωμής τόκων, κλπ.). Φαίνεται να επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν το ζήτημα της ελάφρυνσης του χρέους ως μοχλό πίεσης προς την Κυβέρνηση για να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις.

Δεν θα εκπλαγώ αν τελικά εφεύρουν μια μέθοδο αυτόματης σύνδεσης της οποιαδήποτε μελλοντικής σταδιακής ελάφρυνσης του χρέους με συγκεκριμένους στόχους μεταρρυθμίσεων.

Από την ελληνική πλευρά, περιμένουμε να δούμε αν και η Κυβέρνηση επιδειξει μια παρόμοια ευελιξία όσον αφορά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Αυτό θα επιτευχθεί αν μπορέσει να ξεφύγει από την παραδοσιακή παλαιοκομματική πελατειακή νοοτροπία και αντιληφθεί ότι οι περισσότερες μεταρρυθμίσεις οδηγούν σε μια κοινωνία περισσότερο ισόνομη και δημοκρατική, όπου η δύναμη φεύγει από τους λίγους και μετατοπίζεται στους πολλούς. Η πάταξη της διαφθοράς, η ενίσχυση των Ανεξάρτητων Αρχών και των θεσμών, η πάταξη των ολιγοπωλίων και της συντεχνιακής προσοδοφορίας, η ενίσχυση της διαφάνειας στη λειτουργία του κράτους, η μείωση της γραφειοκρατίας, η σωστή αμοιβή και επαγγελματική ανέλιξη των εργαζομένων στο Δημόσιο ανάλογα με την παραγωγικότητά τους, η δίκαιη σύνδεση των συντάξεων με τις εισφορές, κλπ. αποτελούν στόχους που, αν επιτευχθούν, η Ελλάδα θα γίνει μια χώρα περισσότερο και ουσιαστικότερα δημοκρατική, κοινωνικά δίκαιη, αλλά και οικονομικά ισχυρή.

Όλα αυτά, βεβαίως, θα πρέπει να αποτελέσουν και μέρος ενός ολοκληρωμένου σχεδίου οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο δεν έχει ακόμα παρουσιαστεί. Απεναντίας, τα σχέδια χρηματοδότησης των αναγκών του Δημοσίου μέχρι σήμερα εμφανίζονται χωρίς μελέτες και βασίζονται ανισομερώς, σχεδόν αποκλειστικά θα έλεγα, σε νέα φορολόγηση και πιθανόν σε ψηφιοθηρική-πελατειακή αντιμετώπιση των πολιτών. Όμως, η υπέρ φορολόγηση δεν οδηγεί σε ανάπτυξη ούτε στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Πέραν μιας ξεκάθαρης μακροπρόθεσμης στρατηγικής μεταρρυθμίσεων που να γίνουν κτήμα της κοινωνίας, περιμένουμε από την κυβέρνηση να επικεντρωθεί άμεσα, επίσης, στη σταθερότητα του τραπεζικού συστήματος με τη γρήγορη ανακεφαλαιοποίησή του, καθώς και στην προσέλκυση επενδύσεων. Χωρίς νέες επενδύσεις είναι αμφίβολη η οποιαδήποτε ελπίδα οικονομικής ανάκαμψης μετά το 2016 και το σενάριο του Grexit θα αναβιώσει.

Η οικονομική πορεία της χώρας τα επόμενα χρόνια είναι συνάρτηση της ωρίμανσης και εγρήγορσης του πολιτικού μας συστήματος.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας.